

УДК 321.6/8

Нечеса Віталій**АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ ПОЛІТИЧНОЇ ЛЕГІТИМНОСТІ**

Стаття присвячена розгляду політичної проблеми легітимності влади. Аналізуються суттєві риси кризи легітимного політичного порядку в Україні. Обґрунтовується, що криза легітимності може актуалізуватися для будь-якого політичного режиму, незалежно від способу його функціонування. Здійснюється критика так званого інституціоналістського підходу. Вивчаються особливості концепції П. Бергера та Т. Лукмана.

Ключові слова: легітимність, влада, політичний порядок, криза, розділене суспільство, інституціоналістський підхід, феноменологічний підхід.

Нечеса В.**АНАЛИЗ ПРОБЛЕМЫ ПОЛИТИЧЕСКОЙ
ЛЕГИТИМНОСТИ**

Статья посвящена рассмотрению политической проблемы легитимности власти. Анализируются существенные черты кризиса легитимного политического порядка в Украине. Обосновывается, что кризис легитимности может актуализироваться для любого политического режима, независимо от способа его функционирования. Осуществляется критика так называемого институционалистского подхода. Изучаются особенности концепции П. Бергера и Т. Лукмана.

Ключевые слова: легитимность, власть, политический порядок, кризис, разделенное общество, институционалистский подход, феноменологический подход

Nechesa V.**ANALYSIS OF THE PROBLEM
OF POLITICAL LEGITIMACY**

The article is devoted to political problem of legitimacy. The substantial lines of legitimate political order crisis in Ukraine are analysed. It is

© Нечеса Віталій, 2014

grounded that the crisis of legitimacy can be actual for any political regime. Criticism of the so-called institutional approach is provided. The features of conception of P. Berger and T. Luckmann are studied.

Key words: *legitimacy, power, political order, crisis, divided society, institutional approach, phenomenological approach*

Легітимний політичний порядок – це основа формування стійкого і стабільного соціально-економічного розвитку країни та суспільства. Криза легітимності зачіпає багато сфер суспільства, перешкоджаючи ефективному здійсненню політичної влади, впровадженню інновацій, економічному прогресу тощо. Пошук шляхів подолання кризи легітимності і створення стійкої політичної системи, що стабільно розвивається, – одна з центральних проблем сучасної політичної науки.

Встановлення легітимного політичного порядку ускладнене тим, що виникає необхідність створення спеціальних каналів доступу до ухвалення рішень для різних соціальних, етнічних, релігійних груп. У сучасних демократичних інститутах закладений принцип представництва інтересів не тільки більшості, але і різних меншин, активно розвивається політика мультикультуралізму, проте всі ці механізми не завжди вирішують проблеми легітимності влади. Актуальність цієї проблеми найбільш висока в перехідних суспільствах, де інститути демократії мають коротку історію існування. Більше того, залишається відкритим питання, чи можна вирішити проблему легітимності тільки шляхом впровадження демократичних інститутів. Аналіз досвіду інституційної розбудови в сучасних суспільствах дозволить виявити межі застосовності використовуваних для цього моделей і схем.

Сучасна Україна являє собою зразок перехідного суспільства, що відносно недавно стало на шлях зміцнення демократичних норм і цінностей і зіткнулося при цьому з гострою кризою легітимності влади і політичного порядку в цілому.

Підставами для проведення аналізу українського суспільства як перехідного послужили не тільки факти наявності в новітній політичній історії «помаранчевої» революції, що необхідно розглядати в загальному контексті кризи легітимності влади разом із регулярними урядовими кризами, достроковими виборами тощо. Також відзначимо, що, по-перше, українські землі в певні моменти своєї історії знаходилися у складі різних імперій.

По-друге, Україна пережила досвід побудови соціалістичного суспільства. По-третє, існуючі зараз капіталістичні відносини в українському суспільстві є фактичним та прискореним відтворенням найбільш проблемних моментів західного капіталізму.

Слід зазначити, що соціальні інститути мають певну дуальність. У нашому розумінні такі феномени, як тіньова економіка, корупція, організована злочинність є соціальними інститутами зі своїм соціонормативним змістом. Однак ці інститути мають користь лише для певної, часом доволі вузької спільноти людей. Відповідно норми набувають характеру антинорм, а цінності перетворюються на антицінності. Іноді ці інституціональні і нормативні системи є не лише наслідком, а й джерелом соціокультурних трансформацій, зокрема соціально-економічної та політичної кризи.

Таким чином, дослідження дозволить виявити характерні особливості легітимації влади в розділених суспільствах, що знаходяться у процесі становлення єдиного демократичного порядку. Актуальність дослідження обумовлена особливостями політичних процесів у перехідних суспільствах і необхідністю подолання в них кризи легітимності, а також вона пов'язана з необхідністю розвитку теоретичних підстав для визначення і класифікації розділених суспільств, виявлення їх сутнісних характеристик і особливостей процесу легітимації влади в суспільствах такого типу.

Політичні процеси, що протікають у багатьох країнах, дають нам привід говорити про те, що криза легітимності влади і сучасного політичного порядку стає однією з найбільш актуальних проблем практичної і теоретичної політології. Інтерес до теми продиктований сучасним політичним процесом у багатьох країнах світу, де різні економічні і політичні чинники все інтенсивніше підривають легітимність наявних політичних порядків. Найчастіше така криза спостерігається в країнах, що належать до багатоскладових суспільств та вирізняються глибокими розколами і конфліктами між сегментами, які отримали назву «розділених суспільств».

У цілому криза розуміється по-різному. Великий енциклопедичний словник дає три основні розуміння кризи («від грецького *krisis* – вирішення, поворотний пункт, фінал), 1) різкий, крутий перелом у чому-небудь, тяжкий перехідний стан (наприклад,

духовна криза). 2) Гостре утруднення в чому-небудь, тяжкий стан». 3) У медичному розумінні – перелом у протіканні хвороби [3, с. 654].

Криза легітимності – це істотне зниження рівня підтримки і прагнення підкорятися владі. Криза може виявлятися в масовій незадоволеності або у відході людей від участі в політиці, що заважає повноцінному функціонуванню інституційного порядку. Іншими словами, легітимуюча модель втрачає властивості пояснювати інституційний порядок. Часто криза легітимності супроводжується формуванням нової легітимуючої моделі, яка пропонує своє пояснення необхідності інституційних змін або зміни лідера.

Поняття легітимності дуже часто використовують завузько: для оцінки й коментарів дій представників влади, коли з'ясовують, чи мали право відповідно до корпусу законів та Конституції ти чи ті політики або урядовці діяти так, як вони вчинили.

Розглядаючи кризу легітимності в парадигмі політичного тексту, бачимо що нездатність суб'єкта влади створювати релевантний політичний текст і контролювати меню невимушених інтерпретацій якраз і свідчатиме про настання кризи легітимності. Суб'єкт політичної влади стикається з проблемою ідентифікації власного статусу об'єктом влади. У ситуації кризи, як вважає Н. Луман, «злокалізована в політичній системі влада, мабуть, вже більше не відповідає вимогам ухвалення рішень і їх трансляції» [7]. Відмічений Н. Луманом кризовий симптом дозволяє говорити про існування ключового елемента кризи легітимності, що так чи так вирушає від нездатності об'єкта влади приймати і розпізнавати закодовані в змісті політичного тексту смисли. Влада вже не встигає за потребами аудиторії в репрезентаціях.

О. М. Сахань відзначає, що у певних випадках можна говорити не стільки про «делегітимацію, скільки про кризу легітимності, під якою розуміють таке падіння реальної підтримки органів влади чи правлячого режиму в цілому, яке впливає на якісну зміну їхніх ролей та функцій» [10, с. 212].

У реальному суспільно-політичному житті знайти приклади абсолютної легітимності політичної влади неможливо. Легітимність – це завжди компроміс між бажаннями та можливостями держави і суспільства. Пошук цього компромісу лежить в основі процесу легітимації. Кожна зі сторін має йти на поступки зара-

ди власних же перспектив. Влада та суспільство змушені весь час маневрувати у просторі легітимності, відшукуючи найбільш вдалу, з їх точки зору, комбінацію розподілу прав, обов'язків, відповідальності, свободи.

Проблему ідентичності одним із перших детально розкрив Е.Еріксон. Зв'язок проблем ідентичності та легітимності обумовлюється тим, що ідентичність є необхідною, але не достатньою конститувантою легітимного політичного порядку. У цьому контексті політична ідентичність розглядається як самототожне усвідомлення більшістю членів суспільства себе як цілісної єдності, що має певні смисли, цінності та ідеали.

Сутність терміна «легітимність» може бути розглянута крізь призму теорії влади, владних відносин, теорії держави тощо. Так, були проаналізовані концепції П. Бурдьє, С. Ліпсета, Ч. Міллса, М. Моска, Дж. Локка, Ж. Сореля, П. Бергера, Т. Лукмана, Е. Дюркгейма, К. Маркса, Ж. Ж. Руссо, Г. Лассуелла, Г. Спенсера, Т. Парсонса та інших. Також були проаналізовані погляди засновника теорії легітимності М. Вебера, його типологія та визначні ознаки цього соціально-політичного феномену. Акцентується увага на поведінці соціального суб'єкта у політичному просторі.

Аналіз складових легітимності побудований на підході Д. Істона, який вважає, що легітимність заснована на довірі та визнанні, що є імпульсом підтримки з боку суспільства.

Д. Істон підкреслював важливу роль цінностей, які поділяє суспільство в процесі легітимації влади, адже політичні інститути працюють тільки тоді, коли закладені в них ідеї й цінності сприймаються більшістю населення як власні.

Криза легітимності може актуалізуватися для будь-якого політичного режиму, незалежно від способу його функціонування. Деякі дослідники відзначають своєрідний антикризовий імунітет демократичних режимів [11], хоча є немало прикладів, коли політична криза в них передбачала встановлення авторитаристических практик. Інші автори [6], навпаки, вважають, що здатність протистояти делегітимаційним викликам значно вища в недемократичних режимів, з огляду на те, що їх текстури є щільнішими і тому стабільнішими.

Серед українських вчених також існує значний інтерес до зазначеної тематики. В останні роки зросла кількість праць у цьому напрямку. Слід відзначити дослідження С. Пролеєва, який із со-

ціально-філософської точки зору проаналізував феномен влади та визначив типи її легітимації. Також деякі аспекти легітимації було розглянуто в дисертаційному дослідженні Л. А. Спинки, де були проаналізовані комунікативні механізми легітимації політичних інститутів в умовах глобалізації; В. Набруско аналізував процес формування громадської думки в умовах легітимації політичної влади (масово-комунікативний вимір); В. Нечипоренко здійснив філософсько-правовий аналіз легітимації правової держави; О. Гребіневич присвятила свою роботу проблемі ціннісно-нормативної легітимації політичної системи.

Крім того, великий внесок у розвиток теорії легітимності вніс український вчений М. Тур, який присвятив розгляду легітимації соціальних інститутів дисертацію на здобуття наукового ступеня доктора філософських наук. У дисертації викладено соціально-філософську концепцію легітимації соціальних інститутів у діахронічній перспективі зміни філософських парадигм: від онтологічної через менталістичну до лінгвістичної.

Цікавим є аналіз легітимаційної політики О. Висоцького, який вважає, що легітимація є процесом досягнення соціальної значущості різними суб'єктами задля забезпечення успішного здійснення певної практики в суспільстві.

Попри класичний доробок М. Вебера, проблема легітимності у вітчизняній політологічній думці тривалий час тематизувалася переважно в юридичному контексті, де легітимність здебільшого редукувалася до легальності.

Критикуючи формально-юридичний підхід до класифікації політичних режимів, коли дослідник використовує лише «чисті» типи легітимності та врядування, М. Доган зазначає: «Сьогодні у типології М. Вебера зберігається повноцінним лише тип легально-традиційно-бюрократичної легітимності. Типологія, яка в процесі своєї емпіричної перевірки звужується до такого ступеня, перестає бути плідною. Вона стає неадекватним інструментом, який залишається, проте, корисним для історичних досліджень» [5, с. 148].

Навіть у наш час, після 20 років незалежності України, українські дослідники по-різному підходять до проблеми легітимації, продовжуючи використовувати категоріально-понятійний апарат, успадкований з правничого дискурсу. Наприклад, захищена в 2008 році дисертація В. В. Волинця «Легітимність влади

як фактор політичної стабільності суспільства» наповнена юридичною термінологією, в якій часто лунають слова «держава» «громадяни», «суспільство», «влада» [4]. Наприклад, об'єкт дисертаційного дослідження визначається як легітимність влади як фактору політичної стабільності суспільства, а також процеси її легітимації та делегітимації. В одному реченні, ключовому для дисертації з політичних наук, використані два поняття із спадкової правничої термінології – «влада» та «громадяни».

В іншому сучасному дослідженні Р. Мартинюк зазначає, що «одним із аспектів (проявів) легітимності влади є її структурно-функціональна легітимність, тобто адекватна особливостям політичної системи країни конструкція механізму влади та відповідність результатів її функціонування суспільним очікуванням» [8, с. 55].

Такий підхід можна також назвати сучасною політичною публіцистикою, яка наповнена і перенасичена спадковим юридичним дискурсом.

На противагу цьому, як зазначає один з перших українських дослідників проблеми легітимності влади С. Г. Рябов, є незадовільним обмежувати критерії легітимності влади самими лише формально-юридичними ознаками, коли «легітимність розуміють тільки як законність, коли політична система чи режим вважаються легітимними, якщо має місце відповідність структур, процесів формування і функціонування влади букві й духу чинного законодавства. Таке обмеження призводить до ототожнення легітимності та легальності і буває однією з причин кризи авторитету й легітимності влади» [9, с. 26].

Усі політологічні роботи, де вживається термін «громадянство», використовують по суті правничий понятійний зв'язок. Навіть якщо дослідник не протиставляє владу і суспільство, то, спираючись на поняття громадянства, він фактично вводить своє дослідження в юридичне термінологічне поле.

Є. Бистрицький критикує такий підхід, коли громадян, українців привчають розуміти питання легітимності влади лише у термінах адекватності дії її представників наявним писаним правовим процедурам у межах правочинних інституцій. «Такий підхід – свідомо чи несвідомо прийнятий – заганяє громадян, сказати б, у провулок одного спрямування: ваше право здійснювати визнання влади у встановлених нею інституційних рамках.

Жорсткіше кажучи – у рамках нею встановленого або підтриманого нею політичного режиму» [2], – зазначає дослідник.

Таке інституційне розуміння демократії, на думку Є. Бистрицького, тягне за собою й дуже вузьке й опортуністичне інституційне розуміння процесу легітимації влади, отже, не дає підстав звернути увагу на легітимність самих інституцій, на істотно ширші позаінституційні засади їх легітимації.

Зовсім іншою, набагато більш придатною для політологічної науки та її часткових досліджень, на нашу думку, є концепція символічного універсуму Бергера і Лукмана. Тут використовується зовсім інший набір термінів – «людина», «цінності» «інтеріоризація», «смысл», які входять у царину феноменологічного підходу в гуманітарних науках.

М. Г. Тур зазначає: «Легітимацію можна інтерпретувати як процес переходу зовнішнього (об'єктивного) смислу у внутрішнє (суб'єктивне), тобто як інтеріоризацію в нормативному плані та як схвалення – в когнітивному» [12, с. 15].

У процесі соціалізації людина привласнює соціальні та інституціональні цінності так, нібито це її власні, відбувається часткова інтроекція. Коли людина вже соціалізувалася, вона продукує в соціум свої цінності, будучи творцем на індивідуальному або навіть на всезагальному рівні.

Концепція Бергера та Лукмана ґрунтується, зокрема, на раціональній та виваженій критиці так званого інституціоналістського підходу. Для прикладу візьмемо «громадянина» підліткового віку, адже саме на термін «громадянин» люблять посилалися інституціоналісти – в цьому терміні людина поєднується з загальним – державою, владою, суспільством у цілому. Громадянин (школяр) включений у загальнообов'язкову програму отримання середньої освіти, де, зокрема, викладається курс «правознавство». Таке поняття, як «легітимація», поряд з «владою», «правом», «державою» тощо, засвоюється індивідом зовні, з правничих підручників (наприклад: С. Б. Гавриш, В. Л. Сутковий, Т. М. Філіпенко. Правознавство. 10 клас. Вид-во: Генеза). Правниче знання інтеріоризується, засвоюється як своє, визначення авторів підручника перетворюється на фрагмент засвоєної соціальної реальності читача. Школяр у кращому випадку, якщо його запитають, знатиме визначення легітимації в правознавчому дусі. Людина, засвоюючи, інтеріоризуючи знання в навчаль-

но-виховному процесі, потім продукує їх у соціумі. Таким чином інституційний підхід отримує явну, задану відпочатково, перевагу. Щоб дізнатись, що існують і інші визначення легітимації, звичайний громадянин має здобути якісну фахову вищу освіту.

Можливо, саме тому фокус бачення звичайного громадянина залишається таким, і потім репродукується, зокрема, в кандидатських дисертаціях та інших суспільно схвалюваних формах.

Ми пропонуємо змінити, змістити фокус бачення. При інституційному підході в фокусі уваги знаходяться суспільство, влада, держава, право. Більш продуктивним, з нашої точки зору, буде почати з людини поза її зв'язком з державою. Цей фокус повертає нас обличчям до соціального знання. Ми заздалегідь не приписуємо людині соціальних, політичних, правових модусів. Ми стверджуємо, що у звичайних людей, навіть якщо вони не вербалізують своє розуміння легітимності, це розуміння в смислі цінностей не збігається з підручковим визначенням.

Одними з перших, хто дав чітке тлумачення легітимації, були П. Бергер і Т. Лукман. Вони довели важливість і необхідність легітимації для будь-якої соціальної діяльності, соціальних відносин, суспільства в цілому та, відповідно, політичної практики як складової суспільної взаємодії. Легітимація в їх розумінні є способом пояснення і виправдання суспільних і політичних інститутів, їх когнітивною та нормативною інтерпретацією. Будучи своєрідним регулятором суспільних відносин, легітимація як пояснення й оцінювання соціально-політичної реальності є основою здійснення ефективних перетворень політичними силами і стабільності в суспільстві. Оскільки, як зазначають дослідники, «легітимація говорить індивіду не тільки чому він повинен здійснювати ту чи іншу дію, але й те, чому речі є такими, якими вони є» [1, с. 153].

П. Бергер і Т. Лукман, услід за М. Вебером, легітимацію пов'язують зі смыслом та надають їх взаємодії великого значення як умові існування соціального порядку. Легітимація, на їхню думку, формує смисловий універсум, який, своєю чергою, легітимує індивідуальну біографію й інституційний порядок, що уможлиблює соціальну взаємодію на рівні усього суспільства. Легітимація як смислова об'єктивація «другого порядку» «створює нові значення, слугуючи для інтеграції тих значень, які вже властиві різним інституційним процесам» [1, с. 157].

Отже, легітимація своїм результатом повинна мати смисловий порядок, який інтегрує соціальні відносини у певній групі або в суспільстві в цілому. П. Бергер і Т. Лукман справедливо зауважують, що для свого існування будь-які соціальні смислові системи мають підтримуватись певною спільнотою, групою, котра відає легітимацією. Вчені прямо або опосередковано стверджують, що легітимація це, по-перше, процес, яким управляють, по-друге, соціально необхідний механізм, який забезпечує інтеграцію суспільства, по-третє, технологія, яка використовує всі засоби переконання та пропаганди від створення міфів до раціонального наукового доказу.

Література:

1. Бергер П. Социальное конструирование реальности. Трактат по социологии знания / П. Бергер, Т. Лукман. – М. : Медиум, 1995.
2. Бистрицький Є. Легітимація як дієве філософське поняття / Є. Бистрицький // Філософська думка. – 2009. – № 5. – С. 49–59.
3. Большой энциклопедический словарь : в 2-х т. / гл. ред. А. М. Прохоров. – М. : Сов. Энциклопедия, 1991. – Т. 1.
4. Волинець В. В. Легітимність влади як фактор політичної стабільності суспільства : дис... канд. наук: 23.00.02 / Віталій Валентинович Волинець. – Одеса, 2008.
5. Доган М. Легитимность режимов и кризис доверия / М. Доган // Социс. – 1994. – № 6.
6. Канетти Э. Масса и власть / Э. Канетти ; пер. с нем. Л. Ионина. Редактор И. Борисова. – М. : «Ad Marginem», 1997.
7. Луман Н. Власть / Н. Луман. – М. : Праксис, 2001.
8. Мартинюк Р. Проблеми легітимації змішаної форми правління в сучасній Україні / Р. Мартинюк // Вибори та демократія. – 2009. – № 1 (19).
9. Рябов С. Г. Легітимація влади: до формулювання програми соціально-філософського дослідження / С. Г. Рябов // Наукові записки. Політологія. – К., 1999. – Том 12.
10. Сахань О. М. Деструкція політичної влади як об'єкт наукового дослідження / О. М. Сахань // Вісник Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого. – 2009 – № 1.
11. Скиперских А. В. Легитимизация и делегитимизация постсоветских политических режимов. : монографія / А. В. Скиперских. – Елец : ЕГУ им. И. А. Бунина, 2006.
12. Тур М. Г. Некласичні моделі легітимації соціальних інститутів: Монографія / М. Г. Тур. – К. : ПАРАПАН, 2006.